

CSANDA SÁNDOR

BARTA LAJOS CSEHSZLOVÁKIÁBAN

A Magyarországról emigrált írók közül a két világháború között elsősorban Barta Lajos fejtett ki Csehszlovákiában rendkívül jelentős irodalmi és publicisztikai tevékenységeket. Az Új Magyar Irodalmi Lexikon szerint 1934-ben költözött Pozsonyba, de az igazság az, hogy már a húszas években gyakran többet tartózkodott itt, mint Bécsben, és írásainak nagyobb részét is Csehszlovákiában adta ki. Főként a progresszív kormánypárti napilapban, a Reggelben publikált, de jelentek meg írásai a kommunisták lapokban is, noha ezzel mindig kockáztatta a kiutasítás veszélyét, mert nem volt csehszlovák állampolgársága, s az emigránsoktól a hatóságok megvonták a tartózkodási engedélyt, ha észrevették, hogy magatartásuk nem egészen lojális. Több könyvet adott itt ki, s vezető szerepe volt néhány progresszív folyóirat megindításában is, ezek azonban anyagi nehézségek miatt nem lehettek hosszú életűek.

Írónk előbb Pécssett, majd Kassán szerkesztő, s 1910-ben kerül fel Pestre az egyik legjelentősebb fővárosi napilap, a polgári radikális Világ szerkesztőjeként. Már diákkorában rokonszenvezi a szociáldemokrata mozgalommal, a szerkesztői munkát is hivatásnak tekinti, a falusi szegénység érdekeiért küzd, az ún. szociális magyar parasztirodalom egyik megteremtőjévé válik.

Egy ma már kevésbé ismert írásában, a Féja Géza művével kapcsolatban írt Viharsarok és Atlantisz címűben így vall Barta saját szerkesztői és írói tevékenységének első korszakáról: „A Világ és a Huszadik Század szociológiai nemzedékének mindenestre más volt a társadalomtermészeti kerete és erőfeszüléseinek a korhoz való viszonyulása nem az volt, hogy alkalmazkodott a meglévőhöz, hogy simult az adott társadalmi erőhelyzethez, a nemzeti és egyéni lét minden pontján jelentkező erőmezők kisüléseire. Megfordítva: alakítani akarta azt, ami mint uralkodás mindaddig megszokta, hogy minden hozzája igazodjék. Hiszen ez a nemzedék hurcolta ki táltosi szentködeiből a Nagy Fetist és meg is kezdte a kíméletlen publicisztikai, tudományos, zsurnalisztikai és irodalmi harcot a leleplezett bálvány ellen.

Ez a nemzedék olyan politikai rendszerből nőtt ki, melynek állandósága arra volt alapítva, hogy ocsmány vesztegetés, lélekvásárlás gyalázatának határtalan korrupciójával a választásokon megszerzett többség, ez a rohadtielkü mameluksereg, a zsebkendőjelre szavazott igennel vagy nemmel. Ez a nemzedék utat tört a sivatagból kifelé, hátvédjét a polgári liberalizmus és a politikába egyre jobban belesúlyosodó ipari proletariátus adta meg. Fáklyája jellegéje, harci felírása: a szabad gondolat volt. Az inkarnáció rangjára emelte a szabad gondolatot és fényénél a legnagyobb magyar bajok gyökereihez nyúlt. Ennek a nemzedéknek a stratégiája a nyílt és arcéllí támadás volt, így ostromolta lélegzetet nem vesztő szüntelenséggel a magyar sorsot: a latifundiumot.

Mindent meglátott és megértett, amit az egyébként felsüvöltő nemzethalálról meglátni és megérteni kellett és lehetett. Ez a nemzedék vegyelemelte ki ennek a nagy nemzetkórának a gazdasági meghatározó okait: a földtelenséget. Gigantikus pszichózis képét vetítette ki a parasztlelék egyéni és tömegrémületéből: a tiltakozás iszonyatát a szolgaság ellen, mely ott kél ki az elosztott kis családi föld tövében. Már ebben a korban meghatározást nyert ennek a rémületnek magas társadalmi klasszisa... Mert a megvilágítás a lejátszódást a következőképp mutatta: a nagybirtok nem ad le testéből, az új és új nemzedékeknek mindig csak a családi földön kell osztoznunk! Ez a negyedtelkes gazdánál és két gyereknél már a második nemzedéknél cselédsorba lökte a szabad parasztot. A szabadság és az örendelkezés nemes erénye, ez a felsőbbrendű erők buktak nemzetgyilkos rémületté minden olyan esetben, amikor a paraszttasszony méhébe szúratott, hogy elmenjen a gyerek, megmaradjon a föld és elmaradjon a szolgaság. A nagybirtok néma jelenléte molochpofájú, fagyos környételessége csinálta azt, hogy a szabadság magasrendű motívuma nemzetgyilkosságba csapott át. És ki volt a gyilkos?... Már ez a kor kimutatta azokat a rejtelmes lelki átjátszódásokat is, hogyan lesz a gazdasági és szabadságmotívum keveredéséből a kis-

parasztnál hatalmas, rideg erkölcs és e hatalmas rideg erkölcsből hogyan lesz a nagyparasztnál — ahol nincs gazdasági motívum — egyke divat. A Nagy Fetis lehet a kisparasztlélekbe, ott nemzetgyilkossággá lesz gazdasági motívumból, onnan följebb emelkedik a nagy paraszthoz és ott divatból lesz nemzetgyilkossággá!... Sokat emlegették ebben az időben egy új írónak egyke novelláját (A bába), melynek érdekessége abban állt, hogy mint természetes realizmust látta és mutatta meg a falusi élet más realizmusai közt egy magzatelhajtásnak a realizmusát. A novellában a tömegpszichózis beteg játéka úgy folyt elő a maga természetességével, a latifundium sötét bálványából, mint a vérpaták a szeplős arcú Feri gyerek anyjának testéből, mikor születendő testvérét a bába megölte, mialatt a kuckóban, a földön Feri a szép kutyáról és a szép piros almákról álmodozott, és anyja átdermedt a halálba." (Korunk 1937. 603.)

Az idézetből sokat megtudunk Barta alkotó módszeréről is, melyet itt „természetes realizmus”-nak nevez (ő maga írta az említett „egyke novellát”). Már ekkori és későbbi epikai alkotásaiból is megállapítható, hogy az író a huszadik századi magyar széppróza tudatos kísérletezői, továbbfejlesztői közé tartozott. Mi az új Barta epikájában, ami megkülönbözteti pl. Jókai vagy Mikszáth elbeszélő módszerétől? A legfeltűnőbb talán a „Nagy Fétisnek” nevezett fogalom (elidegenedésnek, karkai törvényszerűségnek is lehetne nevezni), mely a dolgok, a jelenségek fölött áll, s könyörtelen erővel irányítja azokat. A paraszt nem akarja megöletni feleségét, a terhes asszony sem akar meghalni, de van egy kényszerítő törvényszerűség: ha több gyermekük lesz, elapozódik a kisbirtok, rosszabbodnak az utódok megélhetési feltételei. Ezért hívadják a bábát (mert egy másik, hivatalos törvény pedig a magzatelhajtást tiltja), aki ostoba beavatkozásával előidézi a halált, a családtagok pedig szomorú egykedvűséggel megvárják, amíg az asszony elvérzik, s szinte „természetes” az ilyen gyilkosság, mert megszokott jelenség a falu életében. Közvetlenül jegyezzük meg, hogy a magyarországi szakemberek és kritikusok általában a magyar latifundiumokban látják e törvényszerűség fő okát, pedig az sokkal általánosabb, megvolt a kapitalista Csehszlovákiában, a nagybirtokok felosztása után is; Barta ifjú barátja, Sellyei József is számos művében ábrázolja ezt a jelenséget.

A fétisszerű törvényszerűségek hatását ábrázolja Barta számos más művében, pl. a gyárak keletkezésével kapcsolatban is. Az 1929-ben Pozsonyban indított Új Szó c. irodalmi, művészi, társadalmi folyóiratában van egy, a folyóirat megszűnése miatt félbenmaradt regénye, a Gyárépítők, melynek szinte valamennyi megjelent folytatásában ilyen, embertől elidegenedett erők hatását ábrázolja. A gyár keletkezését Franz Kafkára emlékeztető víziókban mutatja be: a hely, az idő, a szereplők személye nehezen konkretizálható, csak homályosan sejthető. Idézzük a mű bevezető részét: „Egyszer csak elkezdett ott keletkezni valami. Mindig nagyszerű az, ha valami keletkezik; mert erők mozdultak meg ott. Az ember is az erő egyik formája. De vannak olyan erők is, melyeknek nem ember, nem állat, nem tárgy a hordozója, hanem az erő valamely viszonylatban áll. Ilyen erő működött ott a folyó partján is, ahol az új gyár keletkezett. Ez a viszonylat abból állt, hogy voltak tárgyak, melyeket a gyárakban készítettek és az emberek fölhasználtak azokat, mert szükségük volt rájuk. Ez a viszonylat kezdte kitolni az új gyárat a földből. Mert enélkül ott továbbra is csak a vad fű sarjadzott volna, melyet néha elönt az ár.

De azért a kis köpcösnek is nagy része volt a dologban. A viszonylat maga nem tudta volna kitolni a gyárat a földből. Másról nem is szólva, hogy vette meg volna a pusztá viszonylat azt a telket, melyen a gyárat építeni kellett?...

„A kis köpcős azért jött oda a gyárat építtetni, mert külön egyéni agyveleje volt. Mintha egy tok lett volna ebben az agyvelőben, mely tele van számokkal. A számok minduntalan kigurulnak ebből a tokból és a kis köpcős olyankor foglalkozik velük. Összeadja, kivonja, szorozza, így, meg úgy állítja össze, hozza vonatkozásba ezeket a tokból kizúduló számokat és mindig azt nézi, kijön-e a végén a haszon. A tök-eszű emberek közül való volt, akik folyton a számokkal játszanak, és szüntelenül azt nézik, kijön-e végül a számokból a haszon. A tókeszűek egészen külön fajtájú emberek.” (Új Szó, 1929. 1. sz.)

Ebből a részből nyilvánvaló, hogy az író a keletkező kapitalista vállalkozás bizonyos törvényszerűségeit; elembertelenedését, a haszon ösztönző erejét ábrázolja. A következő részben további „fétisek” hatását mutatja be, a munkafelügyelő személyében.

„Az a kör önmagában semmi sem volt. Látni, megfogni, érzékelni, talán fölrajzolni ezt a kört — nem lehet. Hatalma sem önmagából eredt, hanem abból, hogy egy hatalomnak a megjelenése volt.

És talán valójában — nem is volt kör. Inkább volt hurok! Olyan mint a pánya elhajított vége.

Nagy irodákban, nagy asztalok mellett, nagy könyvek előtt ültek emberek és leveleket írtak. A könyvekben sok rovat volt, a rovatok közt nevek és számok. Ezekből a könyvekből írták ki a neveket a levelekbe, és a levél volt a kör, mely az embereket elérte. Az ilyen ember ládát csomagolt, elbúcsúzott övétől — sirt. Azok is sirtak, akikről elbúcsúzott.

Az erdőben a munkánál volt és a hideglelés rázta, ha arra gondolt, hogy egy napon őt is eléri a messziről hajított pályva.

Kicsi, csontos ember volt és nagyon hamar nőtt a vörhenyeges szakálla. Alig borotválkozott, máris borostás volt. Azelőtt is sokat ordítózott, mert ez a munkájához tartozott. A munkafelügyelőknél már az a szokásuk, hogy ordítanak akkor is, mikor nem kell. Csak úgy magától kijön belőlük az ordítás és a szemük gurgulázik. A kicsiny csontos is ilyen volt a sárga szemével. Különösen ő! Hiszen az erdőn, a fadöntőknél és facsúszatóknál volt munkafelügyelő." (Új Szó, 1929. 1. sz.)

Egy filmszerű képváltozás után a „déli hadsereg” helyzetét mutatja be: be akar nyomulni a szomszédos országba, de közben van a nagy folyó, a hidépitést pedig akadályozza a folytonos esőzés, a hadsereget a szétázás és a sárban való elsüllyedés veszélye fenyegeti. A hadsereget is távoli erők befolyásolják: ha megáll, bomladozni kezd, ezért nem várhatja meg, amíg az eső eláll. A déli hadsereg tehát nem maradhat egy helyben, de menni sem tud; vezérkari tisztjei „ilyenkor valami metafizikai állapotba menekülnek, ez a tudatuk törekvése arra, hogy meneküljenek a valóság elől. Ez a metafizikai állapot abban jelentkezik, hogy tudják ugyan, milyen helyzetben vannak, de nem akarják tudni. Ez az ellentmondás végső feszültséget teremt az idegekben, mert hiszen a valóságot a tudat menekülési szándéka mégsem tüntetheti el.” Ez a feszültség okozza, hogy a déli hadsereg tisztjei folyton akasztanak, elsősorban „kémekeket”. A felakasztottak közt akadtak igazi kémekek is, de többségük csak arra járó paraszt volt, akiből a legszigorúbb kihallgatáson sem sikerült vallomást kicsikarni, tehát „makacs és megátalkodott kémekek” voltak, s így annál biztosabban akasztófára kerültek.

A következő képváltozás után megtudjuk, hogy a gyári építkezés munkafelügyelője átmegy a folyón, az ellenséges hadsereg főhadiszállását keresi, hogy felajánlja nekik az átkeléshez annyira szükséges fát, amely az építkezést az innesső oldalon csak akadályozza. A nagy hadsereg közelében azonban elgyáulás vesz erőt a munkafelügyelőn, nem mer a tábornokok elé menni. „Ott sejtengedett, lézengett, menni szeretett volna, és mégis várt.” A törvényszerűség hatására azután őt is besorozták a felakasztandók közé, de leszakadt a kötélről, és végre kinyögte: „En tudom, hol van sok fa!” Másnap már rengeteg katona vágta a fát azzal a céllal, hogy megmentse a déli hadsereget, de azután a célból lett az eszköz: a tábornokok és a tisztiaszonyok is bekapcsolódtak a faüzletbe; „a háború már régen agyonütötte önmagát, de a faüzlet még mindig üzlet volt.” A későbbiek során így szüli láthatatlan törvényszerűség a másikat. A munkafelügyelőből kapitalista lesz, aki a szerencsét hozó kötélnél egy darabját aranyzinóron a nyakában hordja. „Az akasztófa azzal, hogy szertartás lett belőle, elmerült a semmibe, ahogyan az istenség elvesz a templom által, melyet éppen neki építettek.” A következő részletekben megismerkedünk a gyár dolgozóinak életével, akiknek semmi közük nincs ahhoz, amit nyolc órán át csinálnak. „Elvégezték a dolgukat, hogy legyen miből lakni, ruházkodni, enni. Valami ijesztő idegenség volt ember és munkája közt. Az embernek semmi öröme nem volt abból, amire életerejét elhasználta.”

Nem tudjuk, fennmaradtak-e a regénynek az Új Szóban nem közölt részei, de az író szocialista, avantgardista módszerének bemutatására ennyi is elegendő, s mind a módszernek, mind a témának számos eleme megtalálható más írásaiban. További sajátosságai Barta prózájának a publicisztikai részletek, a naturalista motívumok és a drámaiság. A publicisztikai részletekben az író néha megismétli a tudományos szocializmusnak egy-egy tételét, de ez nem vezet általában sematikus ábrázoláshoz, mert az ilyen megállapítások inkább csak közbeiktatott motívumok, vagy egy-egy cselekmény összegezését jelentik.

Barta számos elbeszélésének nincs konkrét hőse; embercsoportok tragikumát ábrázolja bennük, olyanok, mint egy rövid sűrített dráma. Példaként lássuk a sarlósok segítségével 1932-ben, megváltoztatott formában (Horváth Ferenc nével) újból kiadott Új Szó első számából a Rossz esztendő címűt. Lírai képpel kezdődik: „Minden nyáron megérik a gabona, olyankor daloktól lesz hangos az ország. A termőföldek közé szorított földnélküli arató népek dalolnak. Mert ilyenkor teljesedik bé nekik az idő, és a lelkükből fölfakad a nóta.” Az aratókat „száz és száz faluból” elviszik a búzatermő földekre, de ezen az éven nagyon szűk a termés, s ennek is csak tizedrésze illeti az aratókat. A begányiak összefognak, és kijelentik, hogy a rossz termést csak ötöd részért hajlandók learatni. A földbirtokos inkább aratógépet hozat, de ezt a

begányiak összetörték. Azután jöttek a csendőrök, véres lett a föld, s a megmaradt férfiak learattak kilencedrészt. Az író szinte apolitikus képekben mutatja be azoknak a szerencsétlen aratómunkásoknak sorsát, akik nem tudtak megkeresni annyi kenyérnekvalót, hogy egész évre elég legyen. Visszafelé nehezen indultak a szekerek, mert nemcsak a „gabonás zsákok neheztedek a kocsikban, hanem az el-esettek is húzni kellett. Az elesettek nem voltak a kocsin, már a földben voltak, de azért mégis húzni kellett, húzni őket, mert az aratómunkások lelkében is ott voltak.”

Azután egyre szélesedik ez a válságkör: a munkásoknak nincs pénzük, hogy vásároljanak a boltokban; a boltosok nem rendelkeznek a nagykereskedőktől; a nagykereskedők adóságok maradnak a gyárosoknak, a gyárosok a bankoknak, ezért a bankokban egyre drágább lett a pénz. S ekkor megindul a körforgás visszafelé: „Ilyen drága pénzzel nem tudunk dolgozni! – mondták a gyárosok, és elbocsátották munkásait.” Emelkednek az élelmiszerárak, és egyre inkább elmélyül a válság. Az aratómunkások gyermekei az éhségtől sárgulni kezdtek. „Mire karácsony közeledett, már zöldek voltak, mert az arcuk színe átment valami zöldesbe. Karácsonykor már zöldesszürkék voltak... Nem kívül festette meg őket a zöldes-szürke szín, hanem mintha a vérük zöldült-szürkült volna meg.” (Ez egy másik jellegzetes Barta-motívum, mely gyakran előfordul, pl. A zöld ember c. kisregényben.) Az éhhaláltól menekülő begányiak a városba mennek munkáért könyörögni, de becukják előtűk a kaput, mert „pofájuk csupa szőr, ruhájuk rongyos, tekintetük vad.” Ezen a télen sokan meghaltak az aratók közül, de utánuk új aratók jöttek, s ezeknek a „fejükben egészen új gondolatok vannak.”

Az ismertetett elbeszélés Bartának egyik tipikus szlovákiai alkotása; a harmincas években, az élesedő gazdasági válság, majd a fenyegető fasizmus korszakában ilyennek képzelte el az osztályharcot kifejező szocialista elbeszélést. Hasonló ehhez pl. a Magyar Napban közzétett Favágók című is. Célja nyilvánvalóan az volt, hogy a témát kiszélesítse, és általánosítsa az aratómunkások vagy favágók keserű sorsát. Kétségkívül van bizonyos sematizmus ebben az írói módszerben, s ez akkor nemzetközi jelenség volt a szocialista irodalom történetében, mely főként Moszkvából vette példát. Az Új Szó második, 1932-ben felújított változata már közelebb állt a kommunista párt világszemléletéhez, mint az első, mely 1929-ben csak néhány számot ért meg. Az új évfolyamba már főként azok a sarlósok írtak, akik pártmunkát is végeztek és kommunista lapokban (Az Út, Munkás) is publikáltak.

Meg kell itt említenünk egy olyan problémát is, melyet eddig többé-kevésbé elhallgattak a témával foglalkozó magyarországi irodalomtörténészek, s amelynek részletesebb elemzésére majd egy külön tanulmányt kell szentelni. Ez a moszkvai magyar proletárirodalom képviselői és a csehszlovákiai szocialista írók közötti elvi nézeteltérés egyes kérdésekben. A kérdést leegyszerűsítve így is megfogalmazhatnánk: mi volt a különbség 1932-ben Illés Béláék és Barta Lajosék (vagy Balogh Edgárék) szocialista irodalmi programja között?

A magyarországi irodalomtörténészek e problémakomplexumnak csak egy részét szokták érinteni (főként József Attilával kapcsolatban), azt, hogy a moszkvai magyar írók platformtervezete szektásan ítélte meg József Attila vagy Móricz Zsigmond műveit. A probléma lényege azonban az, hogy általában rosszul ítélték meg az irodalom és a művészetek kérdéseit, s e téves nézeteknek széles körű nemzetközi hatása volt. Habár a Szovjetunióban a párt néhány év múlva elítélte a RAPP-ot, s a magyar platformtervezet körül olyan éles vita keletkezett, amely megszövegezőit is erősen érintette, a problémának a magyar irodalomtörténetre vonatkozó része még feldolgozásra vár. Bartával kapcsolatban csupán egyes szlovákiai magyar írók állásfoglalását akarjuk megvilágítani. A magyar proletárirodalom platformtervezetét Az Útban kezdték közölni, de két folytatás után a közlést váratlanul megszakították, s hozzászólásokat sem közöltek. Az Utat ekkor Fábry Zoltán mellett főként azok a sarlósok szerkesztették, akik Barta barátai voltak, s a néhány hónap múlva meginduló Új Szót vele együtt csinálták. A nyilvánosság előtt sem Az Útban, sem az Új Szóban nem vitatkoztak a moszkvai magyar emigráns írókkal, de Az Út szerkesztőségi irataiból kitűnik, hogy nem értettek velük egyet, nem csak a platformtervezettel kapcsolatban, hanem Kassák szidalmazásában sem. Egyszer a szerkesztő bizottság elutasította három, a Sarló és a Kalapáctól kapott írásnak a közlését azzal a helytálló megokolással, hogy nem érik el a kívánt irodalmi színvonalat. Az egyik szerkesztőségi levél pedig arról számol be, hogy Barta Lajos Bécsben Lunacsarszkijjal beszélt a kérdésről. A Sarló és a Kalapáccsal való összehasonlításból az is kitűnik, hogy Barta Lajos Új Szója is átvette az akkor kialakuló szocialista irodalomszemlélet néhány kezdetleges hibáját, de nem vált olyan dogmatikussá és lényegesen magasabb irodalmi színvonalat képviselt.

Az Új Szó Barta Lajosnak valószínűleg a legjelentősebb csehszlovákiai műve. A magyarországi irodalomtörténetek és lexikonok általában tévesen tüntetik fel megjelenésének idejét: 1929–1932; a két dátum között nem jelent meg, hanem 1929-ben 6 számát, 1932-ben (megváltozott formával és tartalommal) 12 számát, 1933-ban pedig 1 számát adták ki. Ez utóbbi kiadás formája a Nyugatéhoz hasonlított (de csak 32 oldal terjedelemben), az előbbi pedig kb. kétszer akkora nagyságú volt (22 lapra tervezett terjedelemben, de voltak összevont számok is).

A folyóirat nagy érdeme, hogy Barta mint alkotó szerkesztő sokat foglalkozott munkatársaival, s így írónevelő, a fiatal értelmiség fejlődését elősegítő feladatot végzett.

A fenyegető fasiszta veszély fokozódásával Barta 1936-ban újból kísérletet tett antifasiszta kulturális folyóirat alapítására, a néhány számot megért Világ címlapján Lőrincz Gyula háborúellenes linometszeteivel szokott megjeleníteni. Az író számos szlovákiai előadó körutat tartott, jelentős irodalomszervező tevékenységet fejtett ki, létrehozta a rövid életű Írók Kiadóvállalatát, ő elnökölt a szellemi népfront kezdeményező érsekújvári Tavaszai Parlamenten.

Az írónak Csehszlovákiában kiadott széprózaival alkotásai közül főként két terjedelmesebb regényét: a Múltat és A sötét újj-at kell számon tartanunk. A Múlt először Bécsben jelent meg 1920-ban, de főként Szlovákiában terjesztették, 1930-ban pedig Ungvárott is kiadták Barta Lajos válogatott munkáinak harmadik köteteként. A mű alcíme: A csodálatos iskola, középpontjában egy művelt zsidó tanító falusi magániskolája és kultúraterjesztő tevékenysége áll. Az erősen drámai jellegű alkotás fojtogatón nehéz léggörcs és kisemberek elesettségét ábrázolja; témáját bizonyára ifjúkori falusi élményeiből meríti.

A filmszerűen váltakozó cselekmény során később előtűnik Barta kedvelt témája, a szociális magyar parasztvilág. A nagybirtok és a bányavállalat árnyékában kínlódnak a szerb, magyar és német parasztok. A sűrű izzadságos légkörben élő kispolgárok lányainak sincs más reménye, mint jól férjhez menni. A partiképes férj utáni vadászatban azután ott vesznek el pártájukat, ahol ez számukra a legkevésbé célszerű. Találónan állapította meg a műről a kommunista napilap, a Kassai Munkás névtelen méltatója: „A regényt ez a szomorú, vigasztalan hang uralja mindvégig. Barta Lajos tudja már, hogy ebből a tespedt, minden ízében romlott levegőből nincs csak egy kivezető út: nem lehet és nem szabad itt részletföldözgatásokkal kísérletezni, nem lehet itt egy jobb jövőben, megértésben reménykedni — hanem fel kell ülni a kocsi sára és el! El a rohadásból, el a falu megfertőzöttségéből, el ettől az egész társadalmi rendtől — hogy az új légkörben, az új társadalmi rendben újból kezdhesse az egész életet”. (1921. I. 6.)

A másik, Csehszlovákiában kiadott regénye, A sötét újj (a felszabadulás után Gyár címmel jelent meg) a magyar paraszttársadalom válságát és az ipari kapitalizmus keletkezését ábrázolja. A mű egy-egy motívuma Móricz Zsigmond epikájára, főként az Úri murira és a Kivilágos kivirradtigra emlékeztet (pl. a tönk szélén duhajkodó, táncoló gazda). A regényt megjelenése alkalmából találónan jellemezte Fábry Zoltán a Korunkban. „Barta Lajos regénye látszólag nem több, mint az úri murinak másik éremoldala, és mégis több, sokkal több: az úri muri teljes likvidálása és igazsága. A kísérőjelenséget („Táncol a vad magyar! De hiába táncol. — nem tud megkönnyebbülni”), ezt a látszat-lényegteleniséget igazi lényegére még senki sem emelte olyan lezárón és véglegesen, mint Barta Lajos, amikor szervesen beilleszti a szociális keretbe. Az eredmény: az első magyar parasztrehány, mely szocialista regény is egyúttal. Együtt, egyszerre. Ennek a jobbágyparaszti felemás úri murinak látszatra semmi köze a szocialista regényhez: ellentétes és zavaró. Barta Lajos mégis központi regénytengellyé avatja, éppen mert a kísérőjelenség erősebb és dinamikusabb, mint a mindent kiegyenlítő és közösségbe fogó szociális alap. Az érthetetlen pontot: a magyar duhajt, mint érzelmi (meztelen) kirobbanást, mert mindennél erősebb és mindennél többet kibeszélőbb, nem szabad elkerülni. Foglalkozni kell vele, gyökerénél megfigyelni: első tiszta jobbágyparaszti jelentkezésben, jogosságában, primitív expressziójában.”

Amikor 1955-ben meglátogattam Barta Lajosékat pesti lakásukon, elmondta, hogy 1939-ben Csehszlovákiából Londonba ment, a második világháború alatt egyik vezetője volt az ottani antifasiszta Magyar Klubnak, s huszonhét évi emigráció után, 1946-ban tért vissza Magyarországra. Meglepett, hogy keserűen, csalódottan beszélt a felszabadulás utáni irodalmi viszonyokról, klikkeket, mellőzéseket emlegetett, s íróniával számolt be arról, hogy őt, a Magyar Tanácsköztársaság ismert funkcionáriusát és ünnepezt drámaíróját az ötvenes években újra fel kellett fedezni.